

**KAIP DARBUOTOJAI PRISITAIKO PRIE RADIKALIOS
EKONOMINĖS IR TECHNOLOGINĖS KAITOS?
LIETUVOS IR KITŲ VIDURIO IR RYTŲ EUROPOS ŠALIŲ PATIRTIS**

Tyrimo „Deindustrializacijos ir
reindustrializacijos poveikis
gyventojų gebėjimams“
santrauka

Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba
(sutarties nr. No. S-MOD-17-20)

Vilnius, 2019

Kokį poveikį darbo rinkai turės naujos technologijos, besikeičianti tarptautinės prekybos geografija ir kiti veiksniai? Ateities numatyti negalime, tačiau prasminga tyrinėti, kokį poveikį panašūs ekonomikos sukrėtimai turėjo praeityje. Šiame kontekste ypatingai aktuali Lietuvos ir kitų Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalių patirtis. 1990–2004 m. šiame regione vyko labai gili ekonominė transformacija: valstybės judėjo nuo planinės prie rinkos ekonomikos, nuo išpūsto žemės ūkio ir pramonės link paslaugų, nuo Rytų link Vakarų prekyboje.

Šiame trumpraštyje pateikiame mūsų atlikto tyrimo išvalgas, kurios gali būti aktualios politikos formuotojams. Išskyrėme tris populiarius mitus apie ekonomikos transformaciją, kurių dar vis laikomasi šiandien ir paaiškinome, kodėl jais neverta tikėti. Visus tyrimų rezultatus rasite [čia](#).

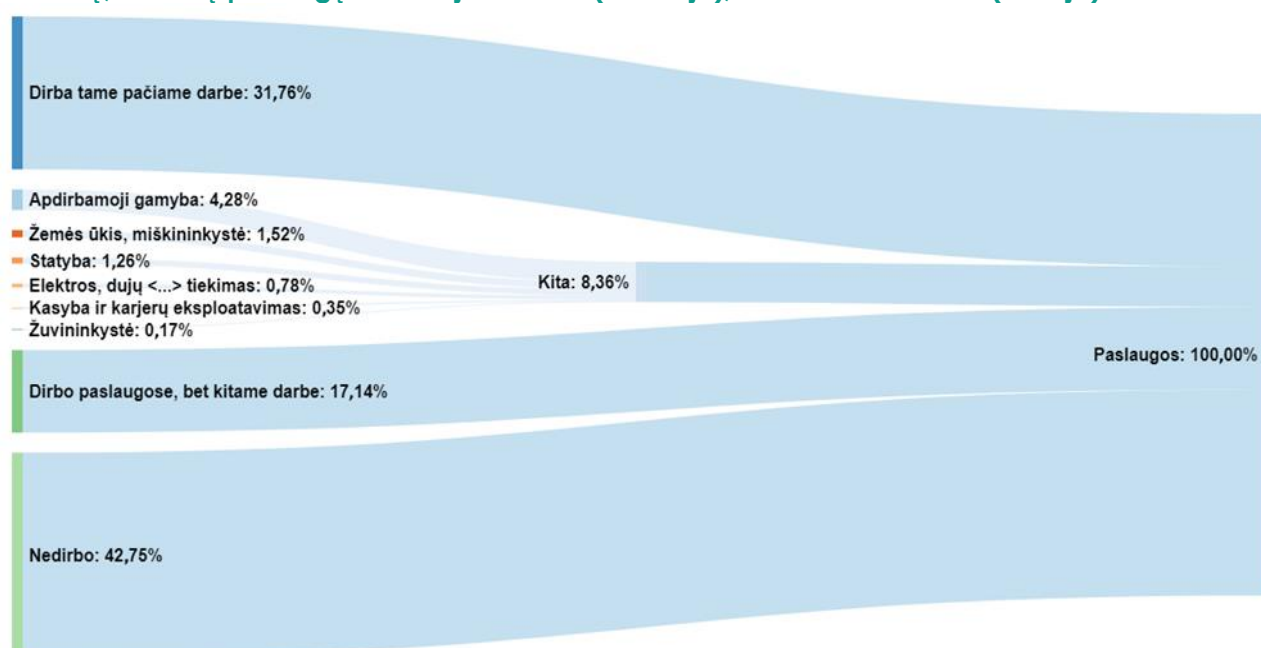
„Visionary Analytics“ komanda

Lūkesčiai. Ekonomikos transformacijos pradžioje (1989–1993 m.) tikėtasi, kad išsilavinę Vidurio ir Rytų Europos (VRE) užimtieji nesunkiai prisitaikys prie ūkio struktūros kaitos, t. y. pereis dirbti iš besitraukiančių įmonių ir sektorių į augančias (Åslund, 1994; Balcerowicz, 1995).

Rezultatai: gebėjimus nelengva „kilnoti“ tarp skirtingų ūkio šakų. Labai maža dalis užimtųjų perėjo iš byrančių gamybos įmonių ir besitraukiančio žemės ūkio į augantį paslaugų sektorių. Vietoje to stebėjome kartų kaitą: dauguma smunkančių sektorių darbuotojų apskirtai paliko darbo rinką, o naujai sukurtas darbo vietas paslaugų sektoriuje užpildė iki tol niekur nedirbęs jaunimas.

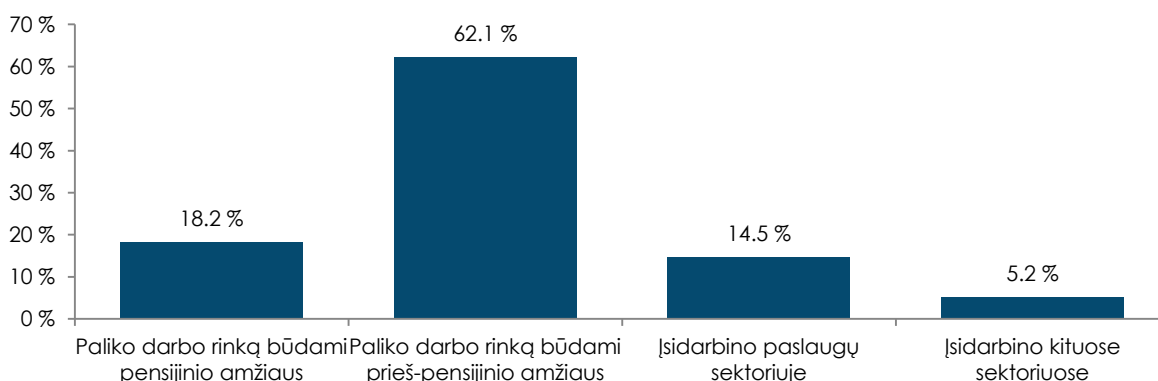
Pamokos ateičiai. Išlikti darbo rinkoje didesnius šansus turėjo jaunesni asmenys su aukštesniu išsilavinimu bei plačiu, gilių gebėjimų rinkiniu. Tai rodo, kad švietimo sistema turi padėti įgyti gebėjimų, reikalingų karjerai, o ne konkrečiai darbo vietai.

Asmenų, dirbusių paslaugų sektoriuje 2004 m. (dešinėje), užimtumas 1989 m. (kairėje)

Šaltinis: mūšų skaičiavimai, remiantis Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko atlikta *Life in Transition* apklausa, 2006. Respondentų klausta, ar ir kur jie dirbo kasmet nuo 1989 m. Pastaba: N=2295; Grafike vaizduojami respondentų iš šių VRE šalių atsakymai: BG, CZ, EE, HU, LV, LT, PL, RO, SI.

Asmenys 1989 m. dirbę apdirbamosios gamybos sektoriuje 1989 m. ir iki 2004 m. jį palikę: kaip klostėsi jų karjera?

Šaltinis: mūšų skaičiavimai, remiantis Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko atlikta *Life in Transition* apklausa, 2006. Respondentų klausta, ar ir kur jie dirbo kasmet nuo 1989 m. Pastaba: N=2295; Grafike vaizduojami respondentų iš šių VRE šalių atsakymai: BG, CZ, EE, HU, LV, LT, PL, RO, SI.

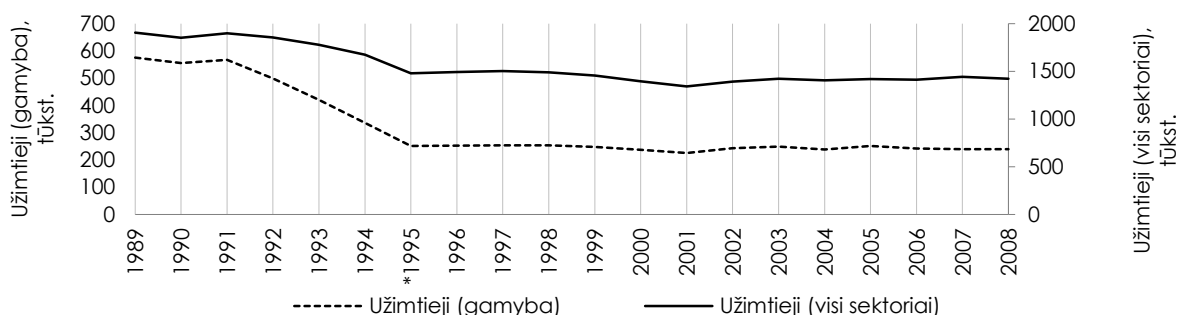
Lūkesčiai. Ekonomikos transformacijos pradžioje manyta, kad pagrindinis valstybės vaidmuo yra nustatyti tinkamas „žaidimo taisyklės“, o konkurencija („nematoma ranka“) nustatys, kurioms įmonėms bankrutuoti, o kurioms – išlikti (Aghion ir Blanchard, 1994; Campos ir Coricelli, 2002).

Rezultatai: deindustrializacija. Pramonė buvo didžiausia Lietuvos ūkio transformacijos 1990–2004 m. „auka“. Anot neoliberalaus požiūrio, gamyklos bankrutavo, nes jų produkcija buvo nekonkurencinga. Kita vertus, anot Blanchardo (1997), dalis bankrutavusių gamyklų buvo konkurencingos, bet turėjo nutraukti veiklą dėl ekonominės suirutės. Gamyklos buvo ilgų sovietinių tiekimo grandinių dalimis, tad nutrūkus bent vienai grandžiai, visos įmonės patyrė sunkumų, kadangi vertės grandinė negalėjo pagaminti ir parduoti galutinio produkto. Tokiais atvejais įmonėms būtų padėjusi laikina valstybės pagalba, skirta įmonei persiorientuoti ir susirasti naujų tiekėjų bei pirkėjų. Antra vertus, Čekijoje, Vengrijoje ir Lenkijoje sušvelninti deindustrializacijos mastą pavyko laiku pritraukus tiesioginių užsienio investicijų. Jos įmonėms suteikė ne tik finansinio kapitalo, bet ir prieigą prie tiekėjų ir klientų.

Rezultatai: sektoriaus ir įmonių diversifikacija kaip „paveldėtų“ gebėjimų išsaugojimo strategija. Kaip darbo rinkoje prisitaikė atleisti pramonės darbuotojai? Atlikome 50 giluminių interviu su bankrutavusių vartotojiškos radijo elektronikos gamyklų darbuotojais. Tai buvo didelė, žinioms imli pramonės šaka, kuri visiškai subyrėjo užsidarius keturioms didžiausioms gamykloms. Rezultatai rodo, kad netekę darbo daugelis išgyveno vieną sunkiausių gyvenimo laikotarpių – kai kurie patyrė depresiją, kovojo su alkoholizmu ir panašiomis ligomis. Dalis atleistų darbuotojų įsidarbino žemesnės kvalifikacijos darbuose, kuriems atlikti nebereikėjo visų anksčiau įgytų gebėjimų. Visgi dviem atvejais kai kuriems žmonėms (pvz., inžinieriams, konstruktoriams, meistrams) turėtus gilius techninius gebėjimus pavyko išsaugoti ir pritaikyti. Pirmuoju atveju bankrutavusių gamyklų (Kauno „Bangos“ ir Šiaulių „Tauro“) vietoje susikūrė kitos įmonės, kurios diversifikavo gamybą, t. y. naudojo „paveldėtą“ infrastruktūrą, įrangą ir darbuotojų gebėjimus naujų produktų gamybai. Antruoju atveju bankrutavusi gamykla buvo įsikūrusi dideliame mieste (konkrečiai, „Vingio“ gamykla Vilniuje), kuriame buvo didelė pramonės įmonių koncentracija.

Pamokos ateičiai: sėkminga pramonės politika neturėtų apsiriboti tik tinkamų „žaidimo taisyklių“ nustatymu. Įmonių konkurencingumas priklauso nuo konkrečiame regione esančių išteklių: tiekėjų ir pirkėjų tinklų, infrastruktūros, užimtųjų gebėjimų. Pramonės transformacija apims turimų išteklių persikirstymą naujai, aukštesnės pridėtinės vertės veiklai, o pramonės politikos tikslas – koordinuoti šį procesą.

Užimtųjų skaičius: iš viso ir pramonėje. Lietuva 1989–2008 m.

Šaltinis: Lietuvos statistiko departamento duomenys. Pastaba: * pasikeitė skaičiavimo metodika.

	Vingis	Banga	Tauras	Ekranas
Įkūrimas	1954, Vilnius	1956, Kaunas	1961 Šiauliai	1962, Panevėžys
Darbuotojų skaičius	≈6 tūkst. (1983 m.)	≈10 tūkst. (1985 m.)	≈6 tūkst. (1985 m.)	≈6 tūkst. (1985 m.)
Produktai	Elektroniniai komponentai televizoriams ir kt.	Kompaktiški televizoriai, audio aparatūra, kt.	Televizoriai, studijinė TV įranga	Televizorių ekranai
Veiklos pabaiga	2007 m.	1995 m.	1994 m.	2006 m.

Lūkesčiai. Frey ir Osborne (2013) teigė, kad apie pusė JAV užimtųjų atlieka darbus, kuriems gresia automatizavimas, t. y. bent dalį žmogaus atliekamų užduočių gali atlikti kompiuteriai. Ši ir vėlesnės kitų autorių publikacijos paskatino diskusijas apie darbo vietas naikinančią skaitmenizaciją ir robotizaciją. Tačiau tai nėra teisinga duomenų interpretacija. Tai, kad dalį užduočių gali atlikti kompiuteriai, nereiškia, kad visos darbo vietos bus sunaikintos – keisis darbo pobūdis, o senąsias darbo vietas pakeis naujos. Tad skaitmenizacija ir robotizacija neišlaisvins žmonijos nuo poreikio dirbti, tačiau lems struktūrinius darbo rinkos paklausos pokyčius. Tačiau lieka neaišku, kokių gebėjimų reikės ateityje?

Rezultatai: Lietuvos pramonės technologinė modernizacija ir išaugęs eksportas paskatino žemesnės kvalifikacijos darbuotojų paklausą. Lietuvos pramonė per trumpą laikotarpį patyrė dvigubą transformaciją, t. y. pasikeitė eksporto rinkos ir produktai bei naudojamos technologijos. Siekėme nustatyti, kokių darbuotojų dalis sparčiau augo sektoriuose, kurie sėkmingiau didino eksporto į ES šalis vertę ir daugiau investavo į gamybinių pajėgumų modernizavimą. Nustatėme, kad šiuose sektoriuose 1998–2008 m. gerokai sparčiau augo žemesnės (kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbininkų ir amatininkų) nei aukštesnės kvalifikacijos (vadovų, specialistų ir technikų) užimtųjų dalis.

Tai gana netikėtas rezultatas – įprasta manyti, kad diegiant naujas technologijas ir eksportuojant sudėtingesnius produktus įmonėms reikia aukštesnės kvalifikacijos asmenų, t. y. darbininkus turėtų pakeisti inžinieriai ir technikai (Autor *et al.*, 2003; Aghion *et al.*, 2018). Tačiau tokie „techno-deterministiniai“ aiškinimai neatsižvelgia į įmonių paskatas, formuojančias jų verslo modelį: įmonės diegs tokius darbo organizavimo metodus ir tokias technologijas, kurios leidžia įdarbinti darbuotojus, kurių rinkoje yra daugiausiai ir kurie yra santykinai „pigiausi“ (Acemoglu, 2002). XVII-XIX a. pramoninės revoliucijos metu įmonėms buvo prieinama santykinai pigi darbo jėga, plūstelėjusi iš kaimo vietovių į miestus. Todėl įmonės diegė tokias technologijas ir darbo organizavimo procesus, kurie leistų pasinaudoti santykinai pigiais, nekvalifikuotais darbininkais. XX a. antroje pusėje išaugo aukštos kvalifikacijos darbo jėgos paklausa, kadangi išaugo tokių darbuotojų pasiūla aukštajam mokslui tapus prieinamu daugumai. Nepriklausoma Lietuva iš sovietmečio laikų „paveldėjo“ didelį darbininkiškų profesijų atstovų skaičių – šis santykinis pranašumas veikiausiai ir lėmė technologinės modernizacijos trajektoriją, besirėmusią žemesnės kvalifikacijos užimtaisiais.

Pamokos ateičiai: skaitmenizacijos ir robotizacijos poveikis Lietuvos ir kitų šalių darbo rinkoms vis dar tebėra karštų diskusijų objektas. Tačiau tyrimo rezultatai rodo, kad ateitis yra kuriama šiandien, t. y. kompetencijų pasiūlos pobūdis turės poveikį įmonių prisitaikymo strategijoms. Todėl Lietuva jau šiandien turi investuoti į žmogiškąjį kapitalą: kokybišką aukštąjį išsilavinimą ir savo darbuotojus sistemingai ugdančią įmonių plėtrą.